
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

УДК 37.035:374

**ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ЯК ЗАСОБУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

Бойко А. Е.

Стаття присвячена проблемі використання арт-педагогічних технологій як засобу творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах. Визначено основні функції і принципи арт-педагогіки в позашкільній освіті, розкрито форми та етапи роботи з використанням арт-педагогічних технологій з молодшими школярами.

Ключові слова: арт-педагогіка, арт-терапія, творче самовираження, молодші школярі, позашкільні навчальні заклади.

Статья посвящена проблеме использования арт-педагогических технологий как средства творческого самовыражения младших школьников во внешкольных учебных заведениях. Определены основные функции и принципы арт-педагогика во внешкольном образовании, раскрыты формы и этапы работы по использованию арт-педагогических технологий с младшими школьниками.

Ключевые слова: арт-педагогика, арт-терапия, творческое самовыражения, младшие школьники, внешкольные учебные заведения.

The article deals with the problem of using art-pedagogy technologies as a means of creative self-expression of primary-school-age children in out-of-school educational establishments. The main functions and principles of art-pedagogy in out-of-school education are defined. The forms and stages of work on art-pedagogy technologies for primary-school-age children are revealed.

Key words: art-pedagogy, art-therapy, creative self-expression, primary-school-age children, out-of-school educational establishments.

Постановка проблеми. Для сучасної психолого-педагогічної науки залишається пріоритетною проблема пошуку ефективних технологій, завдяки яким можливо оптимізувати процеси виховання особистості, формування її системи цінностей, готовності до самореалізації у суспільстві. Значна роль у розв'язанні цієї проблеми відводиться позашкільним навчальним закладам, діяльність яких охоплює вільний час дітей та молоді, заснована на добровільності. Позашкільна освіта є найбільш мобільною ланкою освіти України, що, з одного боку, відповідає державним інтересам, соціальному замовленню, а з іншого – забезпечує задоволенню потреб особистості в соціальному самовизначенні та творчій самореалізації [5, с. 5]. Однією з перспективних у цьому сенсі технологій є арт-педагогіка, яка передбачає широке використання в навчально-виховному процесі різних засобів мистецтва.

Аналіз останніх досліджень. Здійснюючи наукові пошуки стосовно застосування арт-терапії в освітній системі, можемо представити позицію багатьох дослідників. Як зарубіжні автори Д. Аллан, Т. Боронська, Ч. Ірвуд, Е. Хольцман, Л. Монтанарі, Р. Сільвер, Е. Холт, М. Федорко, С. Керрел, К. Уелсбі, М. Ессекс, К. Фростиг, Д. Хертз, В. Бреусенко, так і вітчизняні науковці О. Вознесенська, О. Деркач, О. Древицька, І. Зязюн, Л. Злочевська, О. Копитін, В. Кокоренко, О. Кондрицька, М. Кісельова, Л. Лебєдєва, Л. Мова, Л. Терлецька, визначають,

що арт-технологіям властиві суттєві переваги, порівнюючи з іншими методами практичної психології. Використання цих технологій дозволяють значно розширити форми роботи у психолого-педагогічній сфері з підростаючої особистості.

Водночас проблема впровадження арт-педагогічних технологій у навчально-виховний процес позашкільних навчальних закладів залишається недостатньо дослідженою і потребує ґрунтовного вивчення.

Метою статті є висвітлення проблеми використання арт-педагогічних технологій як засобу творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах використання арт-терапії широко розповсюдилось в освітній сфері, де такий педагогічний напрям отримав назву арт-педагогіка. Цей напрям, за дослідженнями Л. Лебедевої, має неклінічну спрямованість, тобто розрахований на потенційно здорову особистість. Завдяки своєму міждисциплінарному характеру арт-терапія здатна не лише здійснити терапевтичний чи корекційний вплив на психофізичний стан дитини, а й реалізувати основні освітні функції.

Під поняттям "арт-педагогіка" О. Таранова розуміє галузь педагогічної науки, що вивчає специфіку інтегративного впливу всіх видів заняття мистецтвом та пробуджених ним форм продуктивної особистості на систему її соціальних зв'язків і ставлень [8].

Виходячи з того, що система освіти й виховання дітей та учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах трактується Г. Пустовітом як "суспільно чи самостійно організований процес і як результат індивідуального становлення особистості, як засіб створення людиною власного образу, неповторної індивідуальності, духовності та творчого начала за умови збереження національної ідентифікації" [6, с. 7], тому, на нашу думку, використання системи арт-педагогічних технологій на заняттях у позашкільних навчальних закладах виконує такі ж функції, як і загальноосвітніх закладах:

– виховні – використовуючи групові форми роботи, педагог будує взаємодію в дитячому колективі таким чином, щоб діти навчалися коректному спілкуванню, співчуттю, взаєморозумінню, взаємоповазі та взаємопідтримці, що, в свою чергу, позитивно впливатиме на формування міцного, дружнього колективу, забезпечуватиме орієнтацію в системі моральних норм та сприятиме формуванню у дітей морально-етичних цінностей;

– корекційні – достатньо успішно коректується образ "Я", який раніше міг бути деформованим, покращується самооцінка, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми. Позитивні результати можуть бути досягнуті в роботі з деякими відхиленнями у розвитку емоційної та вольової сфери дитини, оскільки арт-терапевтичні техніки застосовуються для корекції тривожності, агресивності, страхів, сором'язливості та гіперактивності молодших школярів. Діти вчать вербалізації емоційних переживань, відкритості у спілкуванні, спонтанності. Загалом відбувається особистісний та творчий розвиток дитини, отримується новий досвід, формуються вміння та навички емоційно-вольової саморегуляції;

– психотерапевтичні – "лікувального" ефекту можна досягнути завдяки тому, що у процесі творчої діяльності створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатійного спілкування, визнання цінності особистості іншої людини, її почуттів та переживань. Відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості та успіху мобілізує цілющий потенціал емоцій;

– діагностичні – арт-терапія дозволяє отримати унікальні відомості про індивідуальні особливості розвитку учнів, їх психічний та емоційний стан. Це коректний спосіб спостереження за дитиною під час навчальної та позакласної діяльності, що дає змогу краще дізнатися про її інтереси, цінності, побачити внутрішній світ, відчуті її неповторність та особистісну своєрідність, виявити її проблеми. У процесі занять легко проявляється характер міжособистісних стосунків і реальне становище кожного школяра у колективі, розкриваються деякі закономірності найближчого соціального оточення;

– розвивальні – завдяки використанню різноманітних форм художньої експресії виникають умови, за яких кожна дитина переживає відчуття успіху, оскільки побічним результатом арт-терапії зазвичай є задоволення, що виникає в результаті виявлення прихованих талантів. Це не лише розвиває художні здібності, але й підвищує самооцінку дітей, сприяє укріпленню віри у власні сили [3].

В контексті нашого дослідження важливі узагальнення О. Вознесенської щодо особливостей арт-терапії, а саме: арт-терапія виступає як засіб самовираження і як творчість. Стосовно першого зазначається, що в процесі комунікації люди зазвичай користуються вербальними каналами. Проте є ситуації, коли вербальний спосіб взаємодії є неможливим (через фізичні вади, страх чи невміння висловити свою думку у словах). У цей момент незамінною стає арт-терапія, яка використовує мову візуальної, пластичної, аудіальної експресії. Арт-терапія як засіб вільного самовираження й самопізнання є інструментом дослідження й гармонізації тих сторін внутрішнього світу людини, для вираження яких немає адекватних вербальних засобів. Тому часто арт-терапія стає єдиним способом зв'язку між людиною та суспільством. Заняття творчістю дає можливість людині зрозуміти й оцінити свої почуття, спогади, образи майбутнього, знайти час для відновлення життєвих сил та для спілкування із собою. У ході арт-терапевтичної роботи створюються додаткові можливості для внутрішньоособистісної комунікації, перехід на глибші рівні взаємодії з проявом внутрішніх (у тому числі неусвідомлюваних) механізмів організації поведінки, відбувається звільнення від упроваджених домінуючою культурою й ідеологією патернів поведінки й освоєння тих ролей, які найбільше відповідають глибинній природі, потребам і напрямкам розвитку людини.

Розглядаючи арт-терапію як творчість, О. Вознесенська підтверджує положення, що у будь-якій сфері людської діяльності необхідні вміння приймати творчі рішення. Достатній рівень креативності дає можливість знаходити ефективні рішення й сприяє особистій професійній самореалізації та зростанню. Творчість – це вихід за межі знань, подолання та звільнення від обмежень. Творчий процес є процесом створення принципово нового продукту, а креативність – спроможність відмовитися від стереотипних моделей мислення та дії.

Таким чином, автор називає використання арт-терапії в освіті системною інновацією, яка характеризується: комплексом теоретичних і практичних ідей, нових технологій; різноманітністю зв'язків з соціальними, психологічними і педагогічними явленнями; відносною самостійністю (відокремленістю) від інших складових педагогічної діяльності (процесів навчання, управління та ін.); можливістю до інтеграції і трансформації [1, с. 18].

У своїх дослідженнях О. Деркач констатує, що арт-педагогіка виходить за межі традиційної мистецької освіти і спрямована на формування позитивної "Я-концепції" (на основі самопізнання і самосприйняття) та системи ціннісних орієнтацій молодшого школяра. Дослідниця наголошує на виховному потенціалі арт-педагогіки як інноваційної технології особистісно орієнтованого навчання та виховання, що здатна забезпечити гармонійне формування особистості дитини через художньо-творче самовираження, самопізнання та самореалізацію [2, с. 158].

Специфіка творчої діяльності дозволяє безпосередньо спостерігати за дитиною в процесі спонтанної творчості, наблизитися до розуміння її інтересів, цінностей, відчуті її неповторне Я. У нашому дослідженні ми базуємось на наукові положення Л. Лебедевої, яка наголошує, що виховний, розвивальний, діагностичний і корекційний процеси протікають водночас завдяки захоплюючій діяльності, в результаті якої налагоджуються емоційні, довірливі комунікативні контакти між дорослим та дитиною, пізнаються закони ефективної соціальної взаємодії [4, с. 28].

Слід зазначити, що використання арт-педагогічних технологій у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів, дозволить педагогу реалізувати основне завдання позашкільної освіти розвитку креативності як здатності до творчості та потреби до творчого самовираження. Крім того, це сприятиме формуванню позитивної "Я-концепції" молодшого школяра на основі

самопізнання та самосприйняття, ефективному засвоєнню соціально прийнятних моделей поведінки і спілкування, навичок емоційної саморегуляції тощо.

Використання арт-педагогічних технологій як засобу творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах базується на наступних принципах:

– принципі співпраці, творчого партнерства всіх учасників навчально-виховного процесу. Даний принцип проявляється тому, що педагог виконує роль помічника, а молодші школярі отримують не лише знання і вміння, а й імпульс до самовираження, прояву своєї неповторної індивідуальності через знаходження нестандартних, оригінальних рішень;

– принципі новизни, який стосується прийомів та форм організації навчально-виховної роботи. Новизна виступає як основа гнучкості здобутих знань, умінь, можливості їх перенесення в нові творчі ситуації та забезпечує продуктивність роботи, оскільки є основою підтримки й пробудження інтересу до знань;

– принципі педагогічного оптимізму, за якого відбувається віра в потенційні можливості особистості та безпосереднє її демонстрування.

Враховуючи вікові особливості молодших школярів, під час використання арт-педагогічних технологій на заняттях у позашкільних навчальних закладах важливими є такі положення: безумовне прийняття кожної дитини; навчання дітей диференціювати оцінювальні судження дорослих та не переносити їх на всю особистість, що є характерним для цього вікового періоду; спілкування педагога з дитиною повинно будуватися на засадах партнерського суб'єкт-суб'єктного спілкування, при якому враховуються інтереси, особливості, почуття та переживання всіх, хто бере участь у роботі групи.

У контексті нашого дослідження, аналізуючи потенціал використання арт-педагогіки у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів, особливу увагу варто відвести різноманіттю форм його організації:

1. Казкотерапія розвиває творчі можливості, розширює світогляд, допомагає розвитку самопізнання й самовдосконалення, покращує взаємодію з оточуючим світом; формує здатність до протистояння негативного емоційного впливу соціального середовища.

2. Лялькотерапія надає можливість визначити (психодіагностика) мотиви, підсвідомі бажання, риси характеру та моделі поведінки (в процесі взаємодії); позитивно впливає на саморозвиток особистості, підвищує самооцінку, корегує емоційну сферу, спонукає до розвитку внутрішньої мотивації та гнучкості у прийнятті рішень.

3. Ізотерапія – спонтанний творчий малюнок, який допомагає відчути, зрозуміти себе і вільно виражати свої думки й почуття, відображає теперішнє та допомагає моделювати майбутнє; позитивно впливає на активізацію взаємодії абстрактно-логічного і конкретно-образного мислення, розвиває психічні процеси (зір, увагу, пам'ять, уяву, рухову координацію, мову).

4. Фототерапія – процес творчого самовираження, який сприяє розвитку, зціленню й адаптації, покращує взаємодію з соціумом, призводить до досягнення тих або інших позитивних психосоціальних ефектів, особистісного саморозкриття та самовиявлення.

5. Тілесно-рухова терапія (активні рухові вправи, вербальні способи вивільнення емоцій, різні техніки тілесної дії) відкриває розуміння свого тілесного стану та неусвідомлюваних тенденцій, потреб і конфліктів (самодіагностика), розвиває взаємодію та груповий контакт, сприяє розвитку самосвідомості й самодослідження, покращує суб'єктивне самопочуття і зміцнює психічне здоров'я.

6. Драматерапія надає можливість самовизначитись та відтворити нові ролі, альтернативні поведінкові стилі через драматичну дію-гру.

Вищезазначені форми можуть бути як групові, так і індивідуальні, де перевага надається роботі арт-терапевтичним методом саме в групі, яка дозволяє розвивати ціннісні соціальні навички, формує адекватну самооцінку і веде до зміцнення особистісної ідентичності. Завдяки взаємній підтримці, групова робота дозволяє спостерігати результати своїх дій і їх вплив на оточуючих; дозволяє

засвоювати нові ролі, розвиває навички прийняття рішень, а головне, розвиває комунікативні навички та здатність до адаптації.

Для успішного використання арт-педагогічних технологій з молодшими школярами на заняттях у позашкільних навчальних закладах слід враховувати, що, по-перше, техніки і прийоми повинні підбиратися за принципом простоти і ефектності, щоб дитина не відчувала труднощів у створенні зображення за допомогою запропонованої техніки. Будь-які зусилля в ході роботи повинні бути цікаві, оригінальні і приємні дітям. Арт-терапія передбачає створення безпечних умов, що сприяють самовираженню і спонтанній активності. По-друге, цікавими та привабливими мають бути і процес створення художніх зображень, і результати. Обидві складові в рівній мірі цінні для дитини, і це відповідає природі дитячого малювання, є його особливістю. По-третє, техніки і прийоми повинні бути нетрадиційними, щоб мотивувати діяльність, спрямовувати й утримувати увагу.

Незважаючи на вибір матеріалів і дотримання вищезазначених умов, О. Сорока акцентує увагу на тому, що у структурі кожного заняття із застосуванням арт-педагогічних технологій з молодшими школярами повинні чітко прослідковуватися наступні етапи:

1. Налаштування на творчість. Завдання цього етапу підготувати учасників до спонтанної художньої діяльності і внутрішньогрупової комунікації. При цьому можна використовувати ігри, рухові і танцювальні вправи, нескладні образотворчі прийоми.

2. Актуалізація візуальних, аудіальних, кінестетичних відчуттів. На цьому етапі можна використовувати малюнок у сполученні з елементами музичної і танцювальної терапії. Для арт-терапевтичних занять краще підбирати мелодійні композиції без тексту. Можна сполучати арт- і танцювально-рухову терапію.

3. Індивідуальна образотворча діяльність, що надає можливості для дослідження власних проблем і переживань. Прийнято вважати, що всі види підсвідомих процесів, у тому числі страхи, сновидіння, внутрішні конфлікти, ранні дитячі спогади, відображуються в образотворчій продукції при спонтанній творчості. Більше того, заняття візуальним мистецтвом сприяють розкриттю внутрішніх сил людини. Таким чином, людина невербальною мовою повідомляє про свої проблеми і почуття, вчиться розуміти й аналізувати свої емоції. На цьому етапі важливий процес спонтанної творчості, емоційний стан дитини, її внутрішній світ, пошук адекватних засобів самовираження. Окрім цього, цей етап передбачає непряму діагностику. Так, деякі додаткові відомості про автора можна отримати при інтерпретації малюнків відповідно до критеріїв відомих проективних методик.

4. Активізація вербальної і невербальної комунікації. Завдання цього етапу полягає у створенні умов для внутрішньогрупової комунікації. Кожному учаснику пропонується показати свою роботу і розповісти про неї. Ступінь відкритості і відвертості самопрезентації залежить від рівня довіри до групи, до вчителя, а також від особистісних характеристик дитини. Іноді діти можуть відмовлятися від обговорення. Тоді можна запропонувати їм скласти історію про свій малюнок і придумати для нього назву.

5. Колективна робота в малих групах. Діти придумують сюжет і програють невеликі спектаклі. Переклад травмуючих переживань у комічну форму призводить до катарсису, звільнення від неприємних відчуттів і емоцій.

6. Рефлексивний аналіз, що припускає рефлексивний аналіз у безпечній обстановці. Необхідна присутність елементів спонтанної "взаємотерапії" у вигляді доброзичливих висловлювань, позитивного програмування, підтримки. Атмосфера емоційної теплоти, емпатії, турботи дозволяє кожному учаснику відчути приємні відчуття. На завершення заняття необхідно всім дітям подякувати і похвалити їх [7, с. 148].

Отже, форми і засоби арт-педагогіки виходять за межі традиційної освіти та можуть бути спрямовані на підвищення ефективності творчого самовираження особистості у позашкільних навчальних закладах.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто звернути увагу, що на сучасному етапі розвитку педагогічної науки і практики, використання арт-

педагогічних технологій у позашкільній освіті мають потужний потенціал для творчого самовираження особистості. Використання широкого спектру арт-педагогічних форм у позашкільних навчальних закладах, які засновані на прийомах образотворчої, музичної, драматично-рольової та художньо-поетичної експресії, мають дозволяти досягти максимального вираження особистістю своєї індивідуальності в соціально прийнятих формах.

Подальших наукових розвідок вимагають питання гендерного підходу для виявлення ефективних засобів творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах.

Література

1. Вознесенська О. Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога: Використання арт-технологій в освіті / О. Л. Вознесенська, Л. Мова. – К. : Шк. світ, 2007. – 120 с.
2. Деркач О. О. Реалізація виховного потенціалу арт-педагогіки в умовах навчально-виховного процесу початкової школи / О. О. Деркач // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14 "Теорія і методика мистецької освіти" : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 8 (13). – С. 155–159.
3. Лебедева Л. Д. Педагогические основы арт-терапии в образовании учителя : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / Лебедева Людмила Дмитриевна. – М. : РГБ, 2003. – 383 с.
4. Лебедева Л. Д. Арт-терапия в педагогике / Л. Д. Лебедева // Педагогика. – 2000. – № 9. – С. 27–34.
5. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу : колективна монографія / В. В. Вербицький, О. В. Литовченко, Л. І. Ковбасенко та ін. ; за ред. О.В. Литовченко. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 192 с.
6. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання : підруч. / Г. П. Пустовіт. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 272 с.
7. Сорока О. В. Арт-терапія як фактор збагачення творчості вчителя початкової школи / О. В. Сорока // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – Вип. 64. – С. 145–151.
8. Таранова Е. В. Арт-педагогический практикум по работе с дошкольниками : игры, упражнения, занятия / Е. В. Таранова. – Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 2003. – 95 с.